

TOKAJ – ÉS KAPCSOLT NEVEI

BENKŐ LORÁND

1. Korábban az volt az elterjedt nézet, hogy a Zemplén megyei, Tisza melletti Tokajnak egykor két neve volt: az anonymusi *Hímösudvar* (An. 17.: *hymusuduor*) és *Tokaj* (az utóbbi adatait l. később). (L. pl.: PAIS, MAn. 119; JAKUBOVICH–PAIS: SRH. 58, 3. jegyz.; vö. még MÉSZÖLY, ÓmSzöv. 58–64; GYÖRFFY, István kir. 234). Újabban a névegyüttes háromra szaporodott: az előbbi kettő mellé még odakerült *Kőrév* (1067/1267: *Kuurew*: GYÖRFFY, DHA. 184, az adat legfőljebb 1267-re hiteles; 1284: „Datum prope *Kevrew*”: ÁÜO. IV. 263 stb.). (L. pl. NÉMETH PÉTER: A miskolci Herman O. múz. Közl. 1975: 3–8; Uő.: MNy. 1980: 469; KISS, FNESz 2: 659; Korai m. tört. lex. 679; vö. még FÜGEDI, Vár és társ. 205; JUHÁSZ DEZSŐ: MNy. 1980: 469–71, Uő.: Benkő-Eml. [1981.] 135).

2. A *Himesudvar* = *Tokaj* azonosítást nyugodtan félre lehet tenni, mert csupán a földrajzi közelség hozza össze őket, de nemcsak a nevek különböznek, hanem a jelölt objektumok is. Anonymus *Himesudvar*-a ugyanis nem azon a helyen volt, ahol a Bodrog és a Tisza egyesülésénél levő szigeten épült, *Tokaji vár* ~ *Tokaj vára* néven ismert kővár és a vele egykor a Bodrogon cölöphíddal összekötött *Tokaj* helység feküdt. *Himesudvar* ott volt, ahol a Magiszter is pontosan leírja, tudniillik az akkori *Tarcal-hegy* lábánál („ad radicem ei[us]dem montis”: 17.), tehát a mai *Nagyhegy* ~ *Kopasz* (=R. *Tarcal-hegy*) keleti, Bodrog felé néző oldalán, nagy valószínűséggel azon a dombon, melyet ma *Fináncdomb*-nak neveznek, pontosabban annak *Várhegy* nevű részén (l. DÉTSHY MIHÁLY, A tokaji vár története. Tokaj, 1995. 6). Ezt a fekvését erősíti meg egy 1555-ben írt levél is, amely a régi földvár helyén, a Bodrog folyó fölött, a hegyen levő árkokról beszél (l. DÉTSHY i. m. 6). Ezen a helyen már Anonymus korában sem volt működő vár, csupán egykori, feltehetően még ókori vagy legkésőbb X. századi erősség romja, melyet a Magiszter nem véletlenül mondott *castrum terreum*-nak és hitt – nyilván anakronisztikusan – honfoglaláskor épült várnak. E műszóval ugyanis az ő idejében egykori fa-föld várak romos maradványait jelölték (l. BÓNA ISTVÁN, Az Árpádok korai váraitól. Debrecen, 1995. 20–1.; BENKŐ: Lőrinczy-Eml.). A *Himesudvar* nevet még látszó, meglevő sövényfonatú sáncmaradványairól kaphatta (l. MÉSZÖLY: i. h.); P. mester e helyet – mint az egész vidéket – biztosan jól ismerte, *Himesudvar* nevét is saját korára külön hangsúlyozza: „q[uo]d n[un]c in p[re]benti *hymufuduor* n[un]cupat[ur]”: 17). Az egykori erősség nyil-

ván az igen régi idők óta működő révet őrizte, ezt a szerepet vehette át a hozzá képest jóval újabb, az Árpád-kor végétől már működő, szigeti kövár.

Hímesudvar-nál bizonytalanabb a *Kőrév* helynévnek a *Tokaj* helynévhez, azaz *Tokaj* várához és helységéhez való névviszonya. Hogy a *Kőrév* megnevezés eredetileg a révre vonatkozott, abban nem lehet semmi kétség. NÉMETH ezt meggyőzően mutatta ki (i. h.). Csupán az a probléma, hogy a szigeti vár, mely az Árpád-kor végétől, többszöri pusztulása mellett is végső lerombolásáig, 1704-ig folyamatosan állott (I. DÉTSZY i. m. passim, különösen 67–9), valamint a helység viselték-e akár keletkezésükkor, akár később a *Kőrév* nevet. A névazonosságra ugyanis nincs teljesen megbízható adat. Igaz, hogy egy 1382-ből való – regesztaként említett – oklevélben „János mester *curni*-i (?), másképpen tokaji (Thokay) két jobbágynak...” szöveg áll (Kállay Lev. II, 219), mely oklevélrész helyén NÉMETH szerint (i. m. 6) ÉRSZEGI GÉZA eredetiben olvasata alapján ez áll: „in possessione ecclesie sue *Currii* (?) alio nomine *Thokay* vocate”. De itt vannak kétségek. Mindenekelőtt a mindkét közlésben jelzett bizonytalan olvasat. Azután nem biztos, hogy ez a hely a mi Tisza melléki *Tokaj*-unk; lehet például a Borsod megyei *Tokaj* is. Ha mégis a Tisza menti, akkor meg az okoz zavart, hogy a *curni* ~ *Currii* viszonya nem világos egy, a mi *Tokaj*-unkra vonatkozó 1290-i oklevél szintén nagyon kétséges helynévi adatához mérten: „quoddam Castrum Omodei, filii Dauid, *Inkur* dictum...” (CD. V/3: 506), melynek az eredeti oklevélben ez látszik megfelelni: „quoddam cast[ru]m omodey filij dauid *incur* (?) dictum...” (TERBE ERIKA utánanézése; a helynévnek vehető szóalak a tőlem látott faximilében teljesen elmosódott, és utólag van beszúrva a sor fölé). Ez az *Incur* ~ *incur* (~ *in cur* ?) vár (!, ?) SZENTPÉTERY-NÉL (II/2–3: 414, 3557. regeszta) *Kewrew*-ként jelenik meg (így fogadja el PAULER is, I. NÉMETH i. h. 4), de a kétséget nemigen oszlatja el, és sajnos, a név az oklevélben másutt már nem fordul elő. Továbbá *Kőrév* „váráról” nincs több adat. S végül az 1382-es *Kőrév* (?) időben eléggé elszakad a korábban biztosan igazolható *Kőrév* adatoktól, s a XIV. századtól megszorodó *Tokaj* adatok mellett (l. alább) már nem is tűnik fel e korai név. Mindezeket meggondolva az azonosítást, illetőleg a *Tokaj* névnek *Kőrév* előzményét – ez utóbbi név valóságát különben kétségbe nem vonva – nem látom eléggé bizonyítottnak, s maradnék egyelőre amellett, hogy a *Tokaj* vára és helysége a *Kőrév* nevű tiszai átkelőhely mellett feküdt, s legfőljebb alkalmi lehetett elvileg különben lehetséges névazonosságuk, illetőleg névpárhuzamuk.

3. Ami mostmár a *Tokaj* helynevet illeti, ahhoz előre kell bocsátani, hogy a régi magyar nyelvterületen számos ilyen nevű hely volt (l. még alább), de a mi *Tokaj*-unkkal legfőljebb a tőle nem oly messze, mintegy 50 km-re nyugatra fekvő Borsod megyei *Tokaj* (ma *Kistokaj*) adatai lehetnének összetéveszthetők (mint ahogy egyes kiadványok itt-ott tényleg össze is keverték őket).

A tőlünk tárgyalt, a Tisza és a Bodrog összefolyásánál levő *Tokaj* legkorábbi adatai nagy valószínűséggel a XIV. századi krónikákból jönnek elő. Az e századi krónikakompozíció (Képes kr. stb.) *Cothoyd* (variációi *Cotoyd*, *Chotoid*, *Cochoyd*), *Thoroyd* (variációi: *Choroyd*, *Cothoyd*, *Coroyd*, *Chotoid*, *Toroyd*) és *Thocoyd* (variációi: *Tocoyd*, *Totoyd*, *Thoroid*) alakokat közöl, 1074-re keltezhetően, Géza herceg, majd Salamon király Tiszán való átkelésének helyeként (SRH. 1: 384, 386), illetőleg 1091-re keltezhetően, Copulch kun vezér seregének átkelését jelölve meg itt (SRH. 1: 412). Ugyanez Mügelni Henrik krónikájában is *Totoyd* alakban, szintén Géza herceg tiszai átkelésére utalva (SRH. 2: 182). A sok íráshiba változatú helynév – főként a *t* és a *c* írásmódja hasonlóságának, illetőleg olvasati keveredésének gyakori jelensége ismeretében – kétségtől mind a Tisza-Bodrog melléki *Tokaj*-ra mutat, s a *-d* végű forma valóságértéke iránt is aligha lehetnek komolyabb kétségeink. A probléma csupán a helynév keltezése, illetőleg időbeli névismerete körül adódik, s a XI. századra kronologizálás lehetőségét, valós voltát – tekintve krónikáink ebbéli bizonytalanságait – legalábbis megkérdőjelezi. Feltűnő az is, hogy az átkelések helyeiül sehol sem jön elő a révnév várható, ekkor névként kétségtől élő *Kőrév* megjelölése. Mindettől függetlenül a jelzett adatok a *Tokaj* név valószínű első előfordulásaiént fogadhatók el.

A további adatok: 1333: „nobiles de *Thokay*” (ÁÚO. 3: 37); 1371: *Thokay* helységnév (CSÁNKI 1: 339); 1388: „in villa *Tokay*... in portu Ticye” (ZsigmOkl. 1: 82); 1398: *Tokay*, birtok és vám (ZsigmOkl. 1: 573); 1407: *Thokay*, helység (CSÁNKI 1: 339); 1412: „Castrum *Thokay*” (CSÁNKI 1: 336); stb.

Mint látható, a *Tokaj* név kimondottan a várra vonatkoztatva csak a XV. század elején tűnik föl. Bár a krónikairódalom adatai elvileg mind a várnak, mind a hozzá szorosan kapcsolódó helységnek a *Tokaj*, illetőleg akkor feltehetően *Tokajd* nevére ráutalhatnak, a további *Tokaj*-adatok viszonylag késeiek ahhoz, hogy a vár – helység névviszonyt egyértelműen a helységnév elsőse javára dönthetnék el. Egy fogódzó azonban mégis van: egy 1283-ban kelt királyi oklevél arról szól, hogy IV. László nyírségi nemeseknek engedélyt ad várépítésre „vt i[n] monte Thorzol, et i[n] fluuior[um] Tyscie et Budrug” (OL., az eredeti oklevélből idézve TERBE ERIKA másolata révén). Mivel az akkori Tarcál-hegyen, későbbi-mai Nagyhegyen várat sohasem emeltek, a várépítés a második lehetőség alapján kezdődött el. Ez az újonnan emelt vár pedig csak a szigeti kővár lehetett, mely a Tarcál-hegy alján, a Bodrog jobbpartján levő domb *Himesudvar* (> *Óvár*) vármaradvány nevével szemben új nevet kapott. Ez a név pedig a szigettel szoros összeköttetésben levő, Tisza-Bodrog-jobbparti helység neve volt; *Tokaj* helység ugyanis nagy valószínűséggel korai Árpád-kori település (l. erről még alább is), tehát az előbbieik értelmében időben és névileg jóval megelőzhette a XIII. század legvége előtt aligha épülhetett szigeti várat. Így tehát minden bizonnyal a *Tokaj* helység → *Tokaj* vár (*Tokaji vár*, *Tokaj vára*) névalakulással kell

számolnunk, amelybe egy **Kőrév vára* ~ **Kőrévi vár* név legfőljebb alkalmilag vehető bele, ha a tárgyalt névkronológiai viszonyok ezt egyáltalán megengedik.

4. Lássuk mostmár a *Tokaj* helynév eredetének kérdését. Mindenekelőtt abból kell kiindulnunk, ami a történeti névtan egyik módszertani alapkérdése: egyedi nyelvi tény-e a vizsgált név, vagy vannak-e azonos társai, s ha ilyenek vannak, mi áll e többszörösség mögött?

Nos, *Tokaj* nevünk van éppen elegendő. LIPSZKY Repertoriuma 1808-ban hat ilyen nevet ismer Magyarországon. GYÖRFFY (KCsa. 1. kieg. kötet 480) kilenc adatolt helyet sorol föl *Tokaj* néven, utalva arra, hogy még több is van. Ezekhez csupán, részben az előbbiekre vonatkozó, de azokra is korábbról datálható adatokat teszen még hozzá: 1256: *Tokoy* (GYÖRFFY 1: 812; ma *Kistokaj*, Borsod m.); 1430: *Thokay* (CSÁNKI 1: 364: *Orosz-tokaj*, Zemplén m., az Ondava felső folyása mellékvölgyében, bent a Kárpátokban, több mint 100 km-re a tiszai *Tokaj*-tól); 1146: *Tholkay*, 1475: *Thokay* (CSÁNKI 2: 652: ma *Tokaj* puszta, Somogy m., vö. még 1864: *Tokajpuszta*: Somogy m. fn. 524); 1476: *Thukay* (CSÁNKI 1: 148: Gömör m., elpusztult).

A *Tokaj* névre tulajdonképpen egy magyarázat vándorolt végig a magyar szakirodalmon, mely a törökből származtat: csatagaj *toqai*, *toɣai* 'folyó melletti lapályon erdő', kirgiz *toɣai* 'erdő, rét, lapály', kazáni *toɣai* 'rét, mező' (PRÖHLE: NyK. 1900: 360; MUNKÁCSI: KCsa. 1921: 233; MELICH, HonfMg. 70; RÁSONYI: MNy. 1927: 568; KNIEZSA: AECO, 1935: 214; KISS, FNESz. 2: 659). A magyarázat annyi sebből vérzik, hogy cáfolatára sok energiát pazarolni fölösleges. De mivel tipikus esete a hurcolt nyelvészeti babonának, néhány szót mégis megkíván.

Mivel a helynevet – különösképpen a földrajzi köznévből vett helynevet – szélesebb környezete adja, a névnek a magyar nyelvterületen szétszórtan számos előfordulása mindenütt számottevő török nyelvű néprétegek jelenlétét feltételeznék. Minden adatban településnevekről lévén szó, honfoglalás előtti vagy honfoglalás kori névadással már eleve nem számolhatunk, nem is tekintve a steppei nép névadási lehetőségeit, illetőleg az ilyen típusú Kárpát-medencei török nyelvi névszubsztrátum ide utaló hiányát. Maradna esetleg – a *Tokaj* helynevek területiségét tekintve nagy fenntartással – a besenyő névadás lehetősége. A besenyő azonban kipszak típusú nyelv, melyben az intervokális, *k*, *q* vagy *g*-vé zöngésül, vagy *ɣ*-s spirantizálódás után hiátussal, illetőleg *v*-s kitöltődéssel eltűnik; 1. *bögöly*, *nyögér*, *Tiván* stb. E súlyos hangtörténeti tényre már GYÖRFFY (i. h.) is utal, de hibás példákkal próbál enyhíteni. L. viszont a kérdés alapos kifejtését LIGETINÉL (Török kapcs. 536, 541). De a származtatás névadástipológiai, jelentésanalízis is elfogadhatatlan: 'erdő', 'rét' stb. jelentésű földrajzi közneveknek önmagukban, jelző, összetétel, képzés nélkül nincs meghatározó, identifikáló funkciójuk, nem is igen van példájuk sehol. Persze önmagában szereplő *Tokaj* helynév a törökből sem mutatható ki, mint ahogy személynévi sem, de

efféle földrajzi köznevek: ‘erdő’, ‘hegy’, ‘rét’, ‘tó’ stb. a személynévi szemantikai tipológiába se nagyon illenek bele.

Az a másik névtani módszertani alapelv pedig már a névmagyarozatnak nem is a negatív, hanem a pozitív részéhez tartozik, hogy tudniillik a magyar nyelvterület helyneveinek viszonylatában – különösen a sokszoros előfordulások esetén – mégis előbb a magyar nyelv körül kellene vizsgáldni, s ha ez sikertelen, akkor lehet, sőt kell a számba jöhető idegen nyelvekhez fordulni, ott is elsősorban – a nyelvi, kronológiai, szubsztrátum-viszonyokat tekintve – a szláv nyelvekhez.

5. Nyelvészeink már rég felfigyeltek arra, hogy az ómagyarban milyen gyakoriak az *-aj/-ej* végződésű, illetőleg formánsos tulajdonnevek (l. pl.: SIMONYI, TMNy. 580; PAIS: MNy. 10: 131; MELICH: MNy. 10: 156; stb.). Vita a kérdésben csak a körül volt, hogy ez a formánselem – mely eredetileg tövéghangzó + *-i* képző szerkezetű – az *-a/-e* kicsinyítő képzőnek vagy az *-é* birtokjelnek felel-e meg (l. még: BÁRCZI, TA. 142; D. BARTHA, Szóképz. 111, 121; MNyTört 1: 250, 262). Mindezt nyugodtan megtoldhatom annyival, hogy az ómagyar személy- és helynévanyag mondhatni százszámra ontja magából az *-aj/-ej* végződésű névelemeket, és közöttük igen számos nem egyedi, hanem többszörös előfordulása. Ez a tény világosan vall arra, hogy ha akad is a sorban néhány idegen etimonra gyanús vagy ismeretlen eredetűnek minősíthető elem, e tulajdonnevek zöme származás szerint más, mint magyar nem lehet, s végződésük magyar formáns voltáról sem lehet kétségünk.

Tokaj helyneveink közéjük tartozása a pusztá névstruktúra alapján elvileg már eleve valószínű, de persze még további konkrét bizonyítást kíván. Hogy ezt megtehessük, bele kell tekintenünk a névtípus adatolt példáiba. De az ide vágó óriási mennyiségű adat felhozása itt természetesen lehetetlen meg szükségtelen is volna, meg kell elégednünk tehát a főbb kategóriák tipikus példáiból válogatással.

I. Személynevek, melyeknek nem ismerjük pontos, azaz *-aj/-ej* végződésű helynévi megfelelőit: 1055: *ernei* (TA.) | 1138/1329: *Cemei* (MNy. 1936: 205) | 1138/1329: *Fintoi* (uo. 132) | 1202-3/1500 k.: *Vederei* (LevKözl. 1962: 215) | 1211: *Bodoy* (PRT. 10: 513) | 1211: *Nimigey* (uo. 508) | 1220/1550: *Zomoy* (VárReg. 58.); stb.

Helynevek, melyeknek nem ismerjük pontos, tehát *-aj/-ej* végű ómagyar személynévi megfelelőit: 1215/155: *Rabay* (VárReg. 291.), 1271/1284: *Rabey*, 1232–7: *Rabe* (GYÖRFFY 1: 512), ma *Rábé* | 1221: *Vroy* (CSÁNKI 2: 807), 1254: *Vrej* (MNy. 10: 131), ma *Uraj* | 1234/1243: *Holmoy* (ÁÜO. 6: 548), 1332–7: *Holme* (CSÁNKI 1: 208), ma *Halmaj* | 1346: *Narey*, 1359: *Naray*, *Naree* (CSÁNKI 2: 779), elpusztult | 1252: *Chobay* (SZENTPÉTERY 1: 301), ma *Csaba* | 1257/1270: *Etey* (GYÖRFFY 3: 415), ma *Ete* | 1275: *Kemey* (GYÖRFFY 1: 109), ma *Kemej* | [1291/–4]: *Puchey*, 1332–7: *Poche* (GYÖRFFY 1: 654), 1425: *Pochay* (CSÁNKI 1: 620), ma *Pocsaj* | 1293:

Tiloy (HazOkm. 8: 331), ma *Tilaj* | 1311: *Monay* (GYÖRFFY 1: 120), ma *Monaj* | 1323: *Geley* (GYÖRFFY 3: 415), ma *Gelej* | 1337/1358: *Gulay* (AnjOkm. 6: 538), ma *Gyulaj* | stb.

Személynevek és helynevek azonos alakú ómagyar példái: 1138/1329: *Bolosoy* szn. (MNY. 1936: 133) ~ 1255: *Bolosey* 1275: *Balase*, 1498: *Balasay* hn. (CSÁNKI 2: 735), ma *Balozsaj* | 1200 k.: *Turuvoi* szn. (PRT. 8: 270) ~ 1265: *Torwoy*, 1302: *Toruee* hn. (CSÁNKI 2: 652), ma *Torvaj* | 1211: *Beccey* szn. (PRT. 10: 504) ~ 1238/1377: *Bechey*, 1338/1439: *Beche* hn. (GYÖRFFY 1: 214), ma *Becse*, szerb *Bečej* | 1200: *Chimotey*, *Chimotoy* szn. (PRT. 10: 512) ~ 1283: *Chemetey*, 1433: *Chemethe* hn. (CSÁNKI 2: 741), ma *Csömöte* | 1213/1550: *Opoy* szn. (VárReg. 167.) ~ 1291: *Opoy* hn. (GYÖRFFY 2: 418) | 1233: *Naney* szn. (ÁÚO. 6: 530) ~ 1281: *Naney*, 1283: *Nane*, *Nanay* hn. (GYÖRFFY 1: 346), elpusztult | 1248: *Pathay* szn. (ÁÚO. 7: 265) ~ 1145/1443: *Pathay* hn. (GYÖRFFY 2: 435) | 1292: *Thomay* szn. (HazOkm. 1: 103) ~ 1216: *tumoy* (SZENTPÉTERY 1: 102), 1329: *Thome*, *Thomey* hn. (CSÁNKI 3: 116), ma *Tomaj* | stb.

A fenti névadatokhoz általánosságban a következőket lehet hozzátenni: 1. Törmorfémájuk nagyjából személynévi, kisebbrészt köznévi jellegűnek vehető. 2. Formánsuk funkciója elvileg kétféle lehet: kicsinyítő képző vagy birtokjel. A személynevek körében mindkettő előfordulhat, a helynevekben azonban e kétféleség inkább csak a pusztai személynevekből alakultaknál jöhet számításba; a többiekben a birtokjel szerepe kerül előtérbe, mivel az *-aj/-ej* > *-e/-e* fejlődésű kicsinyítő képzőnek nem ismeretes kifejezetten helynévképző szerepe. A formánsokat alaki viselkedésük szempontjából nézve a csak személynévi előfordulásokban – későbbi adatokkal ellenőrizhetően – az *-a/-e* tűnik általánosnak (*Ernye*, *Finta*, *Nemegye* stb.); a helynevekben az *-aj/-ej* az uralkodó, mégpedig jórészt máig megőrződően, de vannak *-a/-e* végződésesek is, sőt *-é*-sek még veláris tövek mellett is elhasonulásos jelleggel (*Rábé*, *Náré* stb.), ami eléggé egyértelműen a birtokjel felé mutat. 3. A teljes (kétmorfémás) nevekben a személynevek és a helynevek alaki egybeesése igen sok példájú, s bár e párosokban elvileg mindkét irányú átfejlődés lehetséges, az ómagyar helynévadási módok gyakorisági hányadosa mégis a pusztai személynév → helynév alakulást helyezi előtérbe.

Megjegyzendő, hogy a régies *-aj/-ej* birtokjel *-a/-e*-vé és *-i*-vé fejlődő formája később megjelenik a magyar családnévadásban is; vö. R. *Balazsaj* > *Balassa* ~ *Balassi* 'Balázsé' stb.

6. Mindezek után *Tokaj* helyneveink a következőképpen illeszkednek bele a fenti struktúrákba.

A névnek jelentős számú helynévi adata mellett csak egy személynévi adata ismeretes: 1219/1550: *Tukay* (VárReg. 41.). Emiatt nem zárható ki egészen *Tokaj* szn. → *Tokaj* hn. alakulási irány sem. De a *Tokaj* helynevek nagy túlsúlya és széles területi

szórttsága mégis inkább a mellett vall, hogy az egy szem személynév helynévből lett, a személynévet helynévvé továbbalakító formáns nélkül. Ezt a feltevést talán az is erősítheti, hogy az említett *Tokaj* személynév a két legrégebb adatolású helynév, az egymáshoz közel eső Tisza menti és Borsod megyei *Tokaj* vidékén, ezek környékéről való hely- és személynévek között szerepel a Váradi Regestrumban.

A *Tokaj* alapszavában végső soron a ‘burok, tartó’ jelentésű vagy a halfaját jelölő *tok*¹ vagy *tok*² köznév rejtőzhetik, de szóba jöhet *toka* szavunk is. Közvetlen alapszóként – tehát tulajdonnévi áttétel nélkül – azonban névélettani és szemantikai okokból csak két feltétellel vehető bármelyik lehetőség számításba: ha az *-aj* végződés netalán kicsinyítő képző, az egész névalakulat pedig személynévi előzményű volna. A fentiek értelmében azonban mindennek kevés a valószínűsége.

Sokkal inkább az az álláspont foglалható el, hogy a *Tokaj* alapszava személynév, mely persze az előbb említett köznevek valamelyikére mehet vissza. Az ómagyarban ugyanis a *Tok* személynév és képzős családja gyakori névelem volt: 1138/1329: *Tocu* (MNY. 1936: 204), 1202–3/1500 k.: *Tok* (SZENTPÉTERY 1: 62), 1401: *Thok* (ZichyOkm. 5: 234); 1211: *Tucus* (PRT. 10: 508), 1229: *Tocus* (CD. 7/1: 220); 1224: *Tocut* (PRT. 1: 662); 1138/1329: *Tuca* (MNY. 1936: 132), 1309: *Thoka* (AnjOkI. 2: 341); 1334: *Thokcha* (AnjOkm. 3: 112) stb.; – helynevekben is: 1465: *Tokfalwa* (CSÁNKI 3: 257), 1488: *Thokhaza* (uo. 1221/1550: „villa Tuka” (VárReg. 49.); 1399: *Tukuszegh* (ZichyOkm. 5: 105); 1270: *Tukud*, 1272: *Tokod* (GYÖRFFY 2: 315) stb.

E *Tok*, esetleg *Toka* személynév *-j*, *-aj/-ej* formánssal alakult *Tokaj*-já, s e formáns minden bizonnyal a birtokjellel azonos. A *Tokaj* tulajdonnév jelentése tehát személynév volta esetén is ‘*Tok (Toka)* nevű személyé, tkp. annak fia’ lehetne; vö. az ilyen típusú *Balassa*, *Lőrince* stb. ~ *Balassi*, *Lőrinci* stb. személynéveket. Mivel azonban – mint láttuk – a *Tokaj* helynév aligha pusztá személynévből lett (bár elvileg lehetett volna), itt a *-j*, *-aj/-ej* birtokjel nagy valószínűséggel helynévképző szerepű, ugyancsak ‘*Tok (Toka)* nevű személyé, tkp. annak tulajdona, birtoka’. A *Tok* személynév és a belőle birtokjel hozzájárulásával lett *Tokaj* helynév összefüggésére mutathat, hogy a fentebb adatolt Veszprém megyei, elpusztult *Tokfalva*, *Tokháza* falu névfolytonossága lehet az ugyanott, a mai *Iszkáz*-ok mellett lévő *Tokaj pusztá* (vö. CSÁNKI i. h.). Mindennek megfelelően *Tokaj* helységneveink végződése ugyanolyan funkciójú, mint az *-i* helynévképző (*Pályi*, *Tamási* stb.), persze nem véletlenül, hiszen – mint ismeretes – az *-i* (< *-é*) helynévképző és a birtokjel azonos eredetű! A *Tokaj* helynevek tehát ugyanazt tanúsítják, mint az annyi hasonló végződésű magyar helynév legtöbbje: *-j*, *-aj/-ej* formában szilárdult, kövült meg bennük a birtokjel, a köznevek é-jétől a helységnevekben közönséges hasadással, helynévképzőként elkülönülve. E tény *Tokaj* névproblémáján kívül nyújt tehát egy általánosabb magyar nyelvtörténeti tanulságot is: helynévképzőink sorában az *-j*, *-aj/-ej*-jel is okvetlenül számolnunk kell.

7. Még csupán egy kérdésre kell röviden kitérnünk. A Tisza melletti *Tokaj* legkorábbi, krónikákbeli *Tokajd* alakjában, illetőleg a névből a helynévképző *-d* korai elveszésében nincs semmi rendkívüli, teljes közönséges helynévalakulási jelenség. Éppen a helynévképző *-d* részben újonnan rákerülve a nevekre, részben a korábbi *-d*-sekből lekopva tucatszámra fordul el a magyar helynévadás történetében. Elég, ha e tekintetben csak a *Nádasd* > *Nádas* alakulásokra utalok, hiszen a későbbi-mai *Nádas*-oknak jó része első adatában, adataiban még *Nádasd*-ként tűnik föl, a helynévképző nagy korai ómagyar virulenciájának is tanúságaképpen; l. pl.: 1263/1324: *Nadasd*, 1299: *Nadasd*, 1420 k.: *Nadas*, ma *Oláhnádas* ~ *Kalotanádas*, román *Nădașu* (GYÖRFFY 3: 365; CSÁNKI 5: 385); 1267/1270: *Nadosd*, 1308: *Nadas*, LIPSZKY: *Nádas*, ma *Hontnádas* (GYÖRFFY 3: 220–1); 1274>1340: *Nadasd*, LIPSZKY: *Mély-Nádas*, ma *Mélynádas*, román *Nădaș* (GYÖRFFY 1: 182) stb. E fejlődéseknek – éppúgy, mint a *-d* megjelenésének, illetőleg a *-d* ~ 0 váltakozásnak – az oka egyszerű: az *-s* végződésbe ugyanúgy beleéreztek a helynévképző szerepet, mint a *-d*-be. A *Tokajd*-ból is nyugodtan elmaradhatott a *-d*, az *-aj* végződés is „megtehetette” ugyanazt.